

І. С. СТОРОЖЕНКО

СКІЛЬКИ САМЕ БУЛО
ЗАПОРОЗЬКИХ СІЧЕЙ ЗА ВСЮ
ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОГО
КОЗАЦТВА?

Монографія

Дніпро · ЛІРА · 2020

УДК 94:355](477)»14/17»(02.064)

С 82

Стороженко І. С.

С 82 Скільки саме було Запорозьких Січей за всю історію українського козацтва? : монографія. Дніпро: ЛІРА, 2020. 216 с. 3 іл.

ISBN 978-966-981-319-0

Що таке Запорозька Січ, скільки їх було за всю історію існування українського козацтва? Коли виникла перша Запорозька Січ, і хто був її засновником? Автор монографії відповідає на ці та інші питання, зокрема, доводить, що за всю історію українського козацтва на Низу Дніпра, у Великому Лузі, існували лише дві Запорозькі Січі: «Стара», Чортмлицька (1652–1709 рр.) та її продовження – «Нова», Підпільненська (1734–1775 рр.). Залишки цих Січей затоплені Каховським водосховищем відповідно до сіл, їхніх супутників, Капулівки та Покровського Нікопольського району Дніпропетровської області.

Оскільки Запорозька Січ виникла з держави Б. Хмельницького, автор стисло знайомить читача з етнічною історією українського козацтва, яка передувала цій події.

Для науковців, викладачів шкіл та ЗВО (закладів вищої освіти), студентів, екскурсоводів, краєзнавців та усіх, хто цікавиться історією України козацького періоду.

УДК 94:355](477)»14/17»(02.064)

ISBN 978-966-981-319-0

© Стороженко І. С. Текст, розробка схем, 2020

© Ткаченко К. Д. Малюнки, схеми, 2006

© ЛІРА. Макет, 2020

*Лебедоньці України, спадкоємниці
українського козацького роду Нечайів,
директорці видавництва «ЛІРА»
Оксані Олександрівні Нечай
п р и с в я ч у ю*

Передмова

Нагадаємо, що український етнос як жива природна система, враховуючи негативні демографічні наслідки монгольської навали та татарських нападів, «*обрав посильне рішення*»: створити для свого захисту в умовах Великого Степового Кордону України новий субетнос, який ми назвали козацьким¹. Свої функції з захисту українського етносу козацький субетнос реалізував шляхом утворення в межах свого територіального поширення державницьких формувань, таких, як Базавлуцька держава Військо Запорозьке (1590–1638 рр.), держава Б. Хмельницького (1648–1657 рр.), а також полково-сотенного ладу гетьманатів (Лівобережного 135 років, а Правобережного 65 років)² і заклав державницькі традиції для всього етносу.

Отже, наше козацтво за своїм змістом одночасно військова (соціальна) та етнічна структура. А це вимагає, щоб дослідником історії українського козацтва був військовий історик, який володіє теорією і практикою взаємодії соціальних і етнічних структур³ в ході цього історичного процесу.

Автор цих рядків, професійний військовий історик, завершив дослідження воєнного мистецтва України козацького періоду за перші 150 років існування українського козацтва кінця XV – середини XVII ст. (від народження козацтва до смерті Б. Хмельницького), яке було реалізоване збройними силами двох вищеназваних козацьких держав – Базавлуцької та держави Б. Хмельницького на рівні стратегії, оперативного мистецтва і тактики.

На фоні вищевикладеного та враховуючи той безлад, який панує в українській історіографії щодо Запорозьких Січей, автор вважає своїм обов'язком довести до читача правду про те, що таке Запорозька Січ, коли вона виникла і за яких умов, хто її засновник, і скільки було Січей за всю історію існування українського козацтва. Деякою мірою автора стримувала можлива образа шанувальників Дмитра Яворницького, які, на жаль, не знають, що наше козацтво – це військова й етнічна структура, яку професійно може досліджувати тільки військовий історик, що володіє теорією і практикою етногенезу. Д. Яворницький – цивільний історик, який також не володів теорією і практикою етногенезу, а тому він не міг професійно досліджувати запорозьке козацтво, зокрема питання Запорозької Січі, й через це вартість його досліджень сумнівна, і ніяка фантазія тут не допоможе.

Зупинимось детальніше на результатах дослідження Запорозької Січі Дмитром Івановичем. На його думку, протягом свого понад двохсотрічного існування запорозькі козаки послідовно змінювали **вісім** Запорозьких Січей: Хортицьку, Базавлуцьку, Томаківську, Микитинську, Чортомлицьку, Олешківську, Кам'янську й Нову, або Підпільненську⁴.

Вищенаведений перелік Запорозьких Січей Дмитра Яворницького є джерелом того безладу, який панує з цього питання в українській історіографії. Адже за всю історію українського козацтва була утворена за паланково-курінною організаційною структурою лише **одна** Запорозька Січ. Вона була заснована у 1652 р. Б. Хмельницьким шляхом силового виведення з його держави (з метою її порятунку) деградованої бунтівної частини пасіонарного козацтва на Низ Дніпра, до Великого Лугу, де він сформував з нього Богданову паланково-курінну Чортомлицьку Запорозьку Січ (1652–1709 рр.).

Що ж таке Запорозька Січ? Це окрема прикордонна військова структура, яка виникла на базі козацької держави шляхом виведення з неї (для її захисту від загибелі) бунтівного, деградованого пасіонарного козацького елемента на Низ Дніпра, до Великого Лугу, й утворення з нього прикордонного анклаву⁵ для захисту цієї дер-

¹ Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990. С. 20–32.

² Дашкевич Я. Р. Полково-сотенний лад XVII–XVIII ст. на Україні – штучна біла пляма. *Пам'ятки України*. 1990. №1. С. 6–8.

³ У попередній монографії Стороженко І. С. *Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. Кн. друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі.* – Дніпродзержинськ, 2007, у розділі 6, сторінки 333–387, автор, спираючись на етногенез Л. Гумільова, запропонував визнати наше козацтво субетносом українського етносу, створеного останнім для свого захисту в умовах Великого Кордону.

⁴ Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. Львів, 1990. Т. 1. С. 59–60.

⁵ Анклав, енклав (франц. *enclave*, від лат. *inclavo* – зачиняю на ключ) – територія або частина території держави, повністю оточена територією іншої держави.

жави від вторгнення на її територію Османської імперії, зокрема кримських татар. Назва Запорозької Січі визначається гідронімом, на якому розташована її столиця (кіш).

На думку автора запропонованої монографії, до наявного безладу з питання бездумного поширення кількості Запорозьких Січей причетні історики, його попередники. Вони не володіли не тільки військовою справою, а й елементарними знаннями щодо будови навролишнього світу, зокрема, що він має не тільки соціальну, а й етнічну складову. Зокрема, історики-попередники не знали, що наше козацтво було народжене за етнічним законом як субетнос (у складі українського етносу) та еволюціонувало протягом кінця XV – середини XVII ст. за етнічними етапами у фазі⁶ «**піднесення**» з імперативом поведінки: «Будь тим, ким ти мусиш бути», виконуючи функції доміанти⁷ українського етносу, його збройних сил та державності. Саме в цей період і в цій фазі виникнення Запорозької Січі неможливе. Періодом утворення Запорозької Січі є фаза «акматична», яка почала діяти від середини XVII ст. з імперативом поведінки: «Будь самим собою». Отже, досвід автора з питань розгляду історичних процесів у аспекті соціальних і етнічних систем засвідчив, що, зокрема, механізм виникнення Запорозької Січі без розгляду цього питання в аспекті етногенезу визначити неможливо. Тому розглянемо це питання саме за таким принципом.

Зазначимо, що Зборівська битва (15–16.08.1649 р.) і підписаний після неї Зборівський договір 1649 р. між Б. Хмельницьким і королем Речі Посполитої Яном Казимиром, яким проголошувалося утворення козацької держави Б. Хмельницького – Війська Запорозького, були апогеєм і тріумфом фази «піднесення» козацького субетносу. Але наприкінці цього ж 1649 року в державі Б. Хмельницького відбулися події, які засвідчили, що вичерпався 150-річний ліміт існування фази «піднесення», і тому козацький етногенез переріс у фазу «акматичну» («пасіонарного перегріву»). Особливість цієї фази полягає в тому, що, по-перше, «*після певного моменту, деякої червоної*

межі, – пише Л. Гумільов, – пасіонарії ламають первісний імператив поведінки. Вони припиняють працювати на загальну справу і починають боротися кожний сам за себе... Тому імператив поведінки змінює своє призначення. Він звучить уже так: «Не будь тим, ким ти мусиш бути, а будь самим собою!»⁸. Це означало, що будь – який козак вже не хотів бути тільки рядовим воїном своєї сотні, а ще й сотником або полковником, він хотів мати своє ім'я і прославити його, а кожен селянин прагнув стати козаком. Навіть серед соратників Б. Хмельницького з'явилися полковники, які не хотіли бути тими, ким вони повинні бути, і, ризикуючи своїм життям, проявляли непокору великому гетьману. Зокрема, наприкінці 1649 р. опозиційно настроєні до Б. Хмельницького полковники Д. Нечай, М. Небаба та П. Шумейко зосередили під своїми прапорами близько 30 тис. черні. У лютому 1650 р. на Низу Дніпра вибухнуло повстання цієї черні, яка на своїй раді обрала на протипагу Б. Хмельницькому гетьманом Війська Запорозького козака Якова Худолія. Як відомо, Б. Хмельницький жорстоко придушив це повстання⁹.

Зокрема, Л. Гумільов зазначає, що західноєвропейські володарі та їхні уряди в подібних ситуаціях, щоб зберегти мир і спокій в суспільстві, виселяли пасіонарний елемент за межі своїх держав. Зокрема, організовували хрестові походи за «*Гробом Господнім*» до Палестини, походи для завоювання нових земель, експедиції для виявлення нових торговельних шляхів і континентів або розпочинали довготривалі війни із сусідами¹⁰.

Б. Хмельницький пішов своїм шляхом. Він вирішив вивести з 16-ти територіальних реєстрових полків своєї держави бунтівний козацький деградований пасіонарний елемент, а також козацтво, незадоволене владою, і зосередити його на Низу Дніпра, у Великому Лузі, оголосити його низовим (запорозьким) козацтвом і сформува-ти з нього прикордонний анклав, або прикордонне військо, у складі п'яти паланок і 40 куренів (як територіальні військово-господарські одиниці), а також назвати цю структуру Чортотлицькою Запоро-

⁶ Про фази еволюції українського козацтва читач дізнається у першому розділі монографії.

⁷ Домінанта (від лат. *dominans* – панівний) – 1) Головний, панівний принцип, ідея, ознака; найважливіша складова частина.

⁸ Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990. С.93.

⁹ Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів, 1996. С. 172–174.

¹⁰ Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990. С. 97–111.

зькою Січчю. Дефініція¹¹ «Запорозька Січ» використовувалася вперше, оскільки протягом XVI ст. та першої половини XVII ст. не існувало жодної Запорозької Січі.

Столицю Січі (кіш Січі) Б. Хмельницький розташував над річкою Скарбною, між впадінням у неї річок Чортотлика та Прогною. На чолі Січі призначив йому підзвітного кошового отамана.

Дослідження автора показали¹², що створена Б. Хмельницьким у 1652 р. за паланково-курінною структурою Запорозька Січ¹³ проіснувала протягом 125 років. Із них 58 років (1652–1709 рр.) дислокувалася з назвою Чортотлицька, кіш якої розташовувався на Низу Дніпра, у Великому Лузі, над річкою Скарбною, між впадінням у неї р. Чортотлика та р. Прогною. Потім за підтримку задуму Івана Мазепи звільнити Україну з-під колоніального російського рабства (скориставшись рухом до Москви шведської армії) отримала у 1709 р. 25 років вигнання з України (через репресії російського царя Петра I). На правобережному пониззі Дніпра (район сучасного м. Херсона), у гирлі річки Кам'янки, яка впадає у Дніпро (територія Очаківської орди, підконтрольна кримському хану), козаки заснували Кам'янську Січ¹⁴ (1709–1711, 1730–1734 рр.). Під тиском на козаків Кам'янської Січі російської армії та реєстровців гетьмана Скоропадського запорожці вимушені були заснувати Олешківську¹⁵ Січ (1711–1728 рр.) на самій території Кримського ханства (територія сучасного м. Цюрупінська Херсонської області).

¹¹ Дефініція (від лат. *definitio* – визначення) – коротке визначення якогось поняття.

¹² Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. Кн. друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі: Наукове видання / Передм. Ю.А. Святця, відп. ред. В. А. Смолій. – Дніпродзержинськ: Видавничий дім „Андрій“, 2007. С. 280–332, а також захистив докторську дисертацію за цією монографією (2008 р.).

¹³ Зазначимо, що Запорозька Січ не є державним утворенням, тобто назва держави «Військо Запорозьке» до Січі не застосовується. Не забуваймо, що вона створена з деградованого козацького елемента, для якого корпоративні інтереси, зокрема нажива, були провідними. З іншого боку, утворення Чортотлицької Запорозької Січі (1652 р.) дозволило вирішити найважливішу проблему: забезпечити надійний захист України від нападів на неї кримських татар.

¹⁴ Віктор Горобець. Кам'янська Січ (1709–1711, 1730–1734 рр.). *Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст.)*. Київ – Запоріжжя. 1998. С. 109–131.

¹⁵ Олександр Гуржій. Олешківська Січ (1711–1728 рр.). *Козацькі Січі (нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст.)*. Київ – Запоріжжя. 1998. С. 132–148.

У 1734 р. Кам'янська Січ повернулася з території кримського хана до Великого Лугу з дозволу російської цариці Анни Іоанівни та, відродивши «Богданову» організаційну паланково-курінну структуру, проіснувала ще 42 роки (1734–1775 рр.) у Великому Лузі як продовження попередньої, Чортотлицької Січі, розташували свій кіш на р. Підпільній та отримавши назву Підпільненської, або Нової, Запорозької Січі.

Дослідження автора показали, що за всю історію українського козацтва на Низу Дніпра, у Великому Лузі, існували **лише дві «Богданові»**, паланково-курінні Запорозькі Січі: «Стара», Чортотлицька (1652–1709 рр.) та її продовження – Підпільненська, або «Нова» (1734–1775 рр.), які захищали державу Б. Хмельницького та Російську імперію. Поселення – супутники цих Січей: у Чортотлицької – Капулівка, а у Підпільненської – Покровське.

У 1775 р. Підпільненська, або «Нова», Запорозька Січ була знищена за рішенням російської цариці Катерини II (Маніфест від 14.08.1775 р.). Ця подія в українській історіографії отримала назву «Атакування Січі»¹⁶.

Влітку 1775 р. з російсько-турецької війни поверталася російська армія, а також формування Підпільненської Запорозької Січі. Російська армія рухалася першою, тому вона раптом несподівано зайняла кіш Січі, а також ключові паланки. За дорученням Григорія Потьомкіна цю операцію очолив генерал Петро Текелій. До Текелія прибуло керівництво Січі, якому було оголошено, що з цього моменту Запорозька Січ припиняє своє існування і що всі її об'єкти будуть зруйновані. За вчинений опір – розстріл на місці. Наступного ранку Текелію стало відомо, що значна частина козаків зникла зі столиці Січі. Розслідування цієї події засвідчило, що до цього має відношення керівництво Січі. На річці Сисиній, яка з'єднує річку Підпільну з Дніпром, завчасно, до атакування Січі, були зосереджені чайки й пороми, якими скористалися втікачі.

Очевидно, керівництво Січі вирішило, враховуючи досвід знищення Чортотлицької Січі, врятувати Підпільненську Січ шляхом

¹⁶ Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / передм. Г. К. Швидько. Перекл. з рос. Т. С. Завгородньої – Дніпропетровськ: Січ, 1994. С. 553–566.

виведення частини її особового складу за межі України, як потім стало відомо, – на Дунай. Задунайська Січ проіснувала від цієї події 53 роки і відіграла свою роль в історії запорозького козацтва¹⁷.

За організацію втечі козаків із Січі винуватців засудили до довічного ув'язнення: кошового отамана Січі Петра Калнишевського (Соловецький монастир, пом. у 1803 р), суддю Січі Павла Головатого (Турханський монастир, пом. у 1790 р.) та писаря Січі Івана Глобу (Тобольський монастир, пом. у 1795 р.).

Через сім років після знищення Підпільненської Запорозької Січі десять реєстрових козацьких полків були в 1782 р. реформовані в російські карабінерські полки і виведені на Кавказ.

За цих умов Григорій Потьомкін вирішив із залишків запорозького козацтва сформувати мобільне військо за структурою Січі, яке він назвав Чорноморським. Протягом 1787–1791 рр. чорноморці брали участь у російсько–турецьких війнах на суші і на морі. Надзвичайну хоробрість вони показали при здобутті морських турецьких фортець Березань, Очаків та Хаджибей.

Враховуючи заслуги Чорноморського козацтва перед державою, а також велике бажання видворити його з України, російська цариця Катерина II у грамоті від 30.06.1792 року пожертвувала вірним чорноморським козакам територію між р. Кубанню, Азовським і Чорним морями для охорони державного кордону, який додатково з'явився після здобуття Росією Криму.

Кошовим отаманом був призначений Захар Чепіга, а суддею – Антон Головатий. Так у 1792 р. народилося Кубанське козацтво. Кожен курінь став станицею¹⁸.

¹⁷ На Україну задунайське козацтво повернулася у 1828 р. і було поселено царським урядом для прикриття кордону від Туреччини на північному узбережжі Азовського моря, від Маріуполя, Бердянська до Приморська, й отримало назву «азовського». Ліквідовано 1865 р. Рядових козаків було перетворено на селян, а старшині було надано дворянство. Зброю, клейноди, флотилію азовців було передано Кубанському козацькому війську.

¹⁸ У 1841 р. у трьох округах Кубані нараховувалося 59 куренів (станіць) і 59 486 чол. ст. козаків. Поповнення особового складу кубанських козаків царський уряд здійснював за рахунок переселенців із Чернігівської, Полтавської та Харківської губерній. Зокрема, протягом 1808–1849 рр. було переселено 77 тис. осіб.

Вступ

Мета даної наукової роботи – навести лад із Запорозькими Січами, зокрема, розповісти читачеві, що таке Запорозька Січ, а також визначити, скільки ж їх було за всю історію українського козацтва. Одночасно виправити помилку, яка унаслідувана в українській історіографії від істориків–попередників¹⁹, про те, що Базавлуцька козацька держава Військо Запорозьке (1590–1638 рр.) названа першою Запорозькою (Базавлуцькою) Січчю. Зокрема, цей випадок докорінно змінив історію Запорозької Січі, надавши їй риси блискучої державності, на що вона не заслуговує! Адже Запорозька Січ не є державою, а лише васальним утворенням іншої козацької держави. Її роль в історії українського козацтва, на жаль, безпідставно перебільшена, шлях її виникнення і розповсюдження спотворений. Зокрема, Запорозька Січ була створена вперше Б. Хмельницьким (у 1652 р., Чортомлицька) як каральна акція проти бунтівної частини козацтва.

З'ясовано, що Б. Хмельницький вирішив не тільки видворити бунтівний козацький елемент за межі своєї держави, а й використати бунтівників для її захисту від Османської імперії, зокрема, від нападів кримських татар. Тому виведений із своєї держави бунтівний козацький елемент Богдан оголосив низовцями (тобто запорожцями), а також визначив для них місцем постійної дислокації Низ Дніпра у складі паланок і куренів Чортомлицької Запорозької Січі, го-

¹⁹ Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. Кн. друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі: Наукове видання / Передмова Ю. А. Святця; Відп. ред. В. А. Смолій. Дніпродзержинськ: Видавничий дім «Андрій», 2007. 418 с. + 9 вкл.: іл., а також захистив за цією монографією докторську дисертацію (2008 р.). Одночасно зараз автор намагається виправити помилки у цій, попередній, монографії, скасувавши у Розділі 3 підрозділ 3.2 «Лицарська гіпотеза утворення Запорозької Січі наприкінці XVI ст.» (с. 166–196), а в Розділі 4 замінивши слово «Січ» на слово «Держава» (с. 197–278).

Дніпропетровськ: Вид-во LisunoffPress, 2013. 192 с. іл., в якій подана **Жовтоводська битва у світлі гіпотез та археологічних досліджень і яка може слугувати методологічною розробкою для дослідників щодо визначення територіальної локалізації битв.**

Педагогічну роботу в університеті І. С. здійснював, викладаючи за результатами своїх досліджень такі курси лекцій: «Українознавство», «Історія українського козацтва» та «Воєнна історія України», в межах яких виконувалися курсові, випускні та дипломні студентські роботи. Для забезпечення навчального процесу не тільки у ВНЗ, а й у загальноосвітніх школах Стороженко І. С. видав у співпраці з художником Костянтином Ткаченком (окрім вищеназваних трьох монографій) на базі своєї лабораторії, самостійно та у співавторстві, низку книжок, присвячених історії українського козацтва та воєнного мистецтва України козацького періоду:

- 1) «Тії слави козацької повік не забудем» (1989);
- 2) «Засвіт встали козаченьки» (1990);
- 3) «Як козаки воювали» (1990 і 1991);
- 4) «Сполохи козацької звитяги» (1991);
- 5) «Пригоди козацького джури Василька» (1991);
- 6) «Битва на Жовтих Водах» (1995 і 1997);
- 7) «*Żółte Wody-1648*» (Warszawa, 1999, у співавторстві з польськими воєнними істориками);
- 8) «Дніпропетровськ: Віхи історії» (2001);
- 9) «Історія міста Дніпропетровська» (2006).

Зміст

Передмова	4
Вступ	11
Розділ 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ ЛЬВА ГУМІЛЬОВА	26
1.2. Загальна характеристика фаз і етапів козацького етногенезу за період середини XIV – кінця XVIII століть	37
Розділ 2. МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ТА ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ КОЗАЦЬКОГО СУБЕТНОСУ У ФАЗІ ПІДНЕСЕННЯ ЯК ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ КІНЦЯ XV – СЕРЕДИНИ XVII ст.	42
2.1. Українсько-тюркська метисація на українському прикордонні.....	42
2.2. Мутація бояр-лицарів та кінних слуг в козаків-розбійників.....	48
2.3. Від консорції до козацького субетносу	51
Розділ 3. УТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ БАЗАВЛУЦЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ОБОЛОНКИ КОЗАЦЬКОГО СУБЕТНОСУ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.....	58
3.1. Особливості традицій українського державотворення.....	58
3.2. Чи була Запорозька Січ на острові Томаківка під час його відвідування С. Зборовським?	62
3.3. Утворення кошів острівних січей у Великому Лузі та становлення козацького війська (як апогею розвитку конвіксії).....	69
3.4. Системні і правові засади утворення Базавлуцького Війська Запорозького (як соціальної оболонки козацького субетно-	

су, тобто державного утворення), його хронологічна та територіальна локалізація	77
3.5. Опанування волості Базавлуцькою державою Військом Запорозьким	82
3.6. Побудова моделі організаційної структури Базавлуцької держави Війська Запорозького на основі аналізу та синтезу джерел і результатів досліджень	92
3.7. Военна доктрина Базавлуцької держави Війська Запорозького	107
3.8. Знищення польською владою козацького субетносу шляхом ліквідації його соціальних оболонок: привілейованого статусу в Речі Посполитій Базавлуцької держави Війська Запорозького та реєстрового козацького війська	111
Розділ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО – ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ТА ЇЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ	
4.1. Военна доктрина Б. Хмельницького	123
4.2. «Військо Запорозьке» – метафора назви держави Б. Хмельницького, створеної на структурах козацького війська	131
4.3. Відродження козацького субетносу і нове його піднесення	137
Розділ 5. ЗМІНА ФАЗИ ЕТНОГЕНЕЗУ «ПІДНЕСЕННЯ» НА ФАЗУ «АКМАТИЧНУ (ПАСІОНАРНОГО ПЕРЕГРІВУ)», ЯКА ВИКЛИКАЛА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ КРИЗУ В ДЕРЖАВІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	
5.1. Джерелом соціально-політичної кризи в суспільстві був «пасіонарний перегрів», тобто велика кількість пасіонарних людей, незадоволених владою, які перебували до неї в опозиції	139
5.2. Прагнення Б. Хмельницького подолати кризові явища і врятувати свою козацьку державу від загибелі. Утворення Запорозької Січі	144

5.3. Вихідні дані про структурні елементи створюваної Б. Хмельницьким Чортомлицької Запорозької Січі	149
5.3.1. Фортифікація Січі	150
5.3.2. Паланки Січі	154
5.3.3. Курені Січі	159
5.3.4. Січовий похідний полк	164
5.4. Універсал Б. Хмельницького про створення Чортомлицької Запорозької Січі – 1652, Березня 1(11). Чигирин (<i>Реконструкція гіпотези</i>)	174
5.5. Структурно-порівняльний аналіз козацьких держав Війська Запорозького та Запорозьких Січей у процесі їхньої еволюції	177
<i>Висновки</i>	197
<i>Бібліографія</i>	203
<i>Відомості про автора</i>	211